

Ідентифікація загроз екосистемному відновленню безпеки туристично-рекреаційного потенціалу України у воєнний час

Філюк Світлана Михайлівна¹, Зарічняк Андрій Петрович²

Опубліковано	Секція	УДК
01.02.2023	Економіка	338.2

DOI: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.7599776>

Анотація. До недавніх пір можливості розвитку туристично-рекреаційного потенціалу в Україні були чи не найбільшими серед європейських країн. Однак, неефективність ринково-інституційних реформ туристично-рекреаційної галузі призвела до послаблення можливості ефективно протистояти кризовим процесам і явищам. Підступний напад російської федерації на Україну зумовив інтенсифікацію очевидних і прихованих загроз безпеці туристично-рекреаційного потенціалу. У наявних дослідженнях питання екосистемного розвитку туристично-рекреаційного потенціалу частково досліджене з урахуванням висновків з настання загроз російської окупації Криму, гібридної війни з росією на Сході України і пандемії COVID-19. Разом з тим, сучасні умови вимагають удосконалення державної політики щодо екосистемного відновлення безпеки туристично-рекреаційного потенціалу. Зважаючи на це, метою статті стала розробка рекомендацій щодо удосконалення політики екосистемного відновлення туристично-рекреаційного потенціалу України на тлі загроз, пов'язаних з військовою агресією росії.

Дослідження побудоване за послідовністю сходження від загального до конкретного. Спершу ми ретроспективно охарактеризували безпековий простір розвитку туристично-рекреаційного потенціалу України у період від ринкових реформ 1990-х років до поширення загрози пандемії. Далі ми узагальнили ключові загрози екосистемному відновленню безпеки туристично-рекреаційного потенціалу України в умовах воєнного стану. На заключному етапі ми конкретизували обмежуючі фактори, що визначають відновлення туристично-рекреаційного потенціалу України у воєнний час. За результатами проведеного дослідження сформовано трикомпонентній структурі протидії ідентифікованим загрозам екосистемному відновленню безпеки туристично-рекреаційного потенціалу України у воєнний час, що у якості теоретичного концепту може бути використана у процесі розробки економічної стратегії України на довгостроковий період.

Ключові слова: туристично-рекреаційний потенціал, воєнний стан, безпека, екосистемне відновлення, сталий розвиток.

¹ кандидат географічних наук, доцент, завідувач кафедри туризмознавства і краєзнавства, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, <https://orcid.org/0000-0001-9714-7102>

² викладач кафедри туризмознавства і краєзнавства, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, <https://orcid.org/0000-0001-7191-6583>

Identification of threats to the ecological restoration of the security of the tourist and recreational potential of Ukraine in wartime

Annotation. Until recently, Ukraine's possibilities of developing tourism and recreation potential were almost the largest among European countries. However, the ineffectiveness of market-institutional reforms in the tourism and recreation industry has weakened the ability to resist crisis processes and phenomena effectively. Furthermore, the insidious attack of the Russian Federation on Ukraine led to the intensification of evident and hidden threats to the security of the tourist and recreational potential. In the available studies, the ecosystem development of tourist and recreational potential is partially investigated, taking into account the conclusions of the threat of the Russian occupation of Crimea, the hybrid war with Russia in the East of Ukraine, and the COVID-19 pandemic. At the same time, current conditions require the improvement of the state policy regarding the ecological restoration of the safety of the tourist and recreational potential. The purpose of the article was to develop recommendations for improving the approach to ecosystem restoration of the tourist and recreational potential of Ukraine against the background of threats related to Russia's military aggression.

The study is built on the sequence of descent from the general to the specific. First, we retrospectively characterized the safe space for the development of Ukraine's tourist and recreational potential in the period from the market reforms of the 1990s to the spread of the pandemic threat. Next, we summarized the critical threats to the ecological restoration of the security of the tourist and recreational potential of Ukraine in the conditions of martial law. In the final stage, we specified the limiting factors determining the restoration of Ukraine's tourism and recreation potential in wartime. Based on the results of the research, a three-component structure of counteraction to the identified threats to the ecological restoration of the security of the tourist and recreational potential of Ukraine during the war was formed, which can be used as a theoretical concept in the process of developing the economic strategy of Ukraine for the long term.

Keywords: tourism and recreation potential, martial law, security, ecosystem restoration, sustainable development.

Вступ

Постановка проблеми. До недавніх пір можливості розвитку туристично-рекреаційного потенціалу України були чи не найбільшими у Європі. Наявні туристично-рекреаційні ресурси, вигідне географічне положення і конкурентні ціни за умови продуманої політики розвитку галузі могли сприяти динамічному зростанню внутрішніх та іноземних туристичних потоків, сприяти зміцненню міжнародного бренду України що, зрештою, мало б позитивний вплив і на соціально-економічну ситуацію в країні і на перспективи європейської інтеграції. Тим не менше, час було втрачено. Відсутність швидких стратегічних реформ, загальна несприятливість бізнес-клімату і недовіра інвесторів стали чинниками занепаду туристично-рекреаційного потенціалу України. Нерівномірний розвиток спостерігався здебільшого у регіонах, які мали суттєві конкурентні переваги (гірські та приморські регіони), тоді як численні об'єкти культурної спадщини, рекреаційно-лікувальні об'єкти, потенційні перлини туристичної індустрії занепадали у зв'язку з відсутністю належної підтримки та інвестицій. Зрештою, історія трансформацій туристично-рекреаційного комплексу України протягом років незалежності довела, що ринковий лібералізм в умовах транзитивної демократії не сприяє утвердженню екосистемної парадигми. Роз'єднані суб'єкти господарювання, що діють в умовах високого ризику, під тиском

адміністративно-бюрократичного і податкового тягаря не можуть стати фундаторами сталого розвитку.

Кризи 2014 р. (втрата окупованого росією Криму і гібридна війна на Сході України), 2020-2021 р. (поширення пандемії COVID-19) і, зрештою, 2022 р. (повномасштабна військова агресія рф на території України) ще більше віддалили українську туристично-рекреаційну галузь від очікуваних реформ у напрямку домінування екосистемної парадигми.

Завдячуючи зусиллям Збройних сил України і іноземних партнерів, які підтримують боротьбу проти російської агресії сьогодні ми маємо можливість працювати для створення передумов покращення ситуації у сфері відновлення і розвитку економіки України. Одним з важливих напрямків майбутнього сталого розвитку нашої держави є відновлення туристично-рекреаційної галузі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різним аспектам відновлення туристично-рекреаційного потенціалу присвячували свої праці В. Брич, Н. Галиш [1], П. Жук [2], А. Зарубіна [3], О. Носирєв [4], О. Підвальна [5], О. Радченко [6], А. Романова [7], В. Стойка [8], Г. Тараненко [9] та ін. Разом з тим, нинішня ситуація з повномасштабним військовим вторгненням росії в Україну має певні суттєві відмінності від кризи 2014 р., а тим більше – 2020-2021 років. Ці відмінності зумовлюють необхідність пошуку нових сталісно-орієнтованих основ відновлення і розвитку туристично-рекреаційного потенціалу в умовах воєнного стану і після перемоги.

Мета статті: розробити рекомендації щодо удосконалення політики екосистемного відновлення туристично-рекреаційного потенціалу України на тлі загроз, пов'язаних з військовою агресією росії.

Результати

Відкрита військова агресія росії на території України, початок якої припав на лютий 2022 році викрила невіршені з 2014 р. проблеми у сфері політики сталості, відновлення і розвитку туристично-рекреаційного потенціалу. Безперечно, масштаби військових дій на території України у 2022 р. є значно більшими, загроза поширилась на усю територію країни через постійну небезпеку ракетних ударів з боку росії та наступу з боку білорусі. Тим не менше, якщо абстрагуватись від трагічних подій і звернути увагу на проблематику збереження та відновлення туристично-рекреаційного потенціалу як складову довгострокової стратегії відбудови України, можливо зауважити, що війна 2022 р. підкреслила недоліки несистемного підходу до формування державної політики розвитку галузі, що історично простягнувся до етапу ринкових реформ 1990-х років.

Туристично-рекреаційна галузь виявилась неготовою до анексії Криму і загострення супутніх економічних, суспільно-політичних та іміджевих загроз у зв'язку з проведенням Антитерористичної операції на Сході України після подій Революції гідності. Анексія Криму, а також частини Луганської та Донецької областей України у 2014 р. стали об'єктивною причиною скорочення туристичних потоків. Супровідні економічні реформи, ужиті для стабілізації макроекономічної ситуації після повалення режиму януковича практично не торкались туристично-рекреаційної галузі. Зрештою, відтік грошових надходжень з туристичного сегменту національної економіки позначився на активізації загроз туристично-рекреаційному потенціалу. Увесь світ з острахом спостерігав за подіями, що супроводжували безкарну анексію частини мирної держави, а точніше – за їх низькою інтенсивністю. Недостатньо сильні та узгоджені санкції, пасивність щодо переслідування представників колишнього режиму і боротьби за активи підприємств, які перебували на окупованій території, затримки очікуваних після Революції Гідності реформ, зокрема, у сфері судоустрою та антикорупційної політики породжували у потенційних інвесторів закономірні побоювання щодо

доцільності реалізації проектів, скерованих на розвиток туристично-рекреаційного потенціалу України.

Окупація росією Криму мала б стати тривожним сигналом щодо приділення додаткової уваги питанню екосистемної безпеки туристично-рекреаційного потенціалу України. Туристично-рекреаційний потенціал Криму мав суттєве значення для України, а його втрата стала відчутною у зв'язку з втратою унікальних туристично-рекреаційних і курортно-лікувальних ресурсів та об'єктів, культурно-історичних пам'яток, активів підприємств, а головне – людського потенціалу. Утім, період 2014-2017 років позначився крім окупації і гібридної війни на Сході України загостренням економічних, а відтак і соціальних проблем. За таких умов туристично-рекреаційна галузь не могла очікувати суттєвої підтримки від держави і ринкові механізми до певної міри компенсували втрати завдяки перенаправленню туристичних потоків до туристично-рекреаційних центрів причорноморських курортних міст і Карпатського регіону.

Як ми можемо спостерігати з узагальнення ключових факторів, що перешкоджають екосистемному відновленню безпеки туристично-рекреаційного потенціалу України на нинішньому етапі в умовах воєнного стану (рис. 1), окремі з них можливо було передбачити вже на етапі окупації Криму.

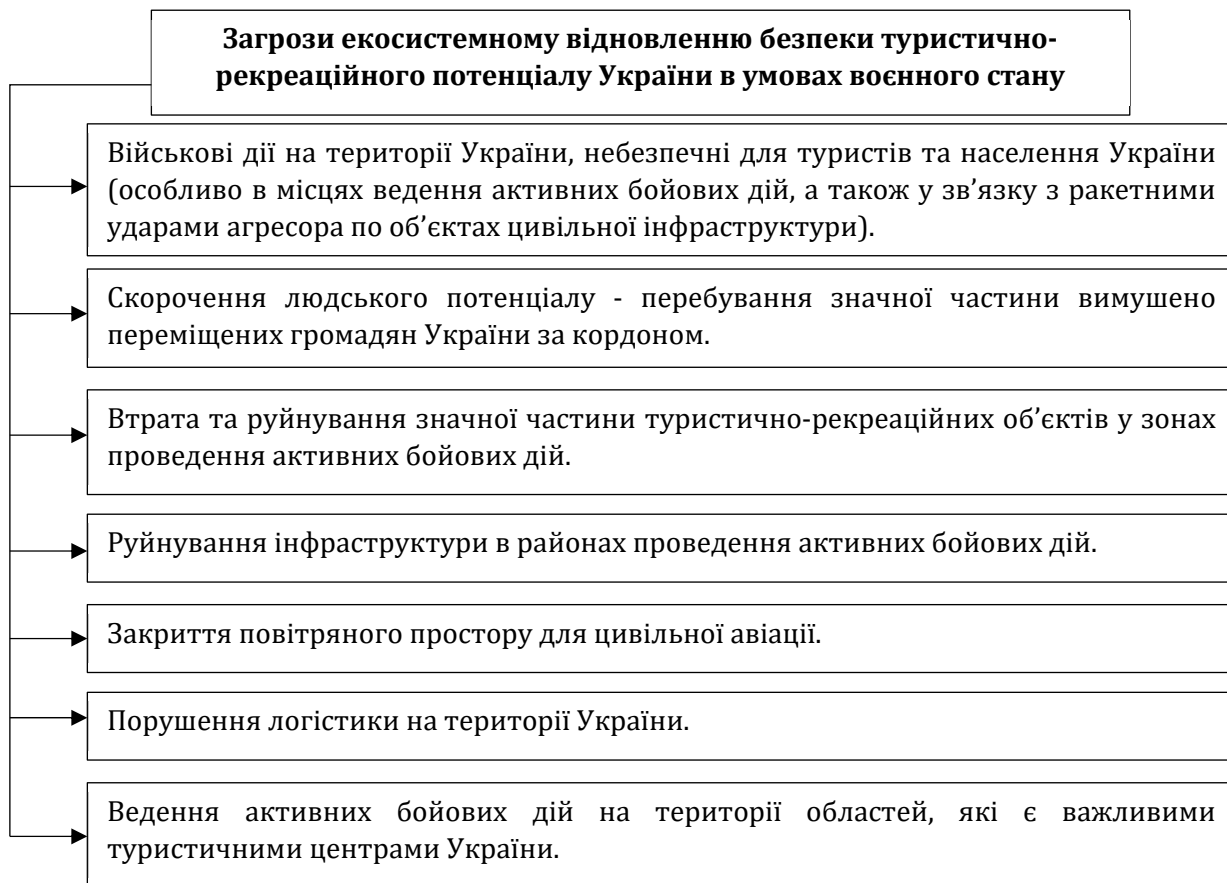

Рис. 1. Основні перешкоди розвитку туризму у реаліях війни

Джерело: сформовано авторами на основі [4]

У першу чергу мовимо про проблему втрати людського потенціалу. Оскільки туристично-рекреаційна сфера у своїй динаміці прагне до розвитку якісних характеристик туристично-рекреаційного потенціалу, особливий досвід і компетентності населення, задіяного у наданні туристичних і супутніх послуг є його важливою складовою. Безумовно, держава доклала зусиль для створення комфортних

умов щодо працевлаштування переселенців, однак комплексна політика працевлаштування на основі компетенцій та соціокультурної інтеграції практично не проводилась [10].

Наступне питання – безпекове. Мовимо не лише про безпеку від реальних загроз, а про більш глобальне уявлення суспільно-політичної безпеки, що утворює площину прийняття рішень споживачами туристично-рекреаційних послуг. Після окупації Криму у світі знизилась довіра до України як безпечного партнера у туристичних подорожах, країни, де можна відпочити і оздоровитись не наражаючись на небезпеку. Безперечно, відносна стабілізація ситуації на Сході України дещо поправила ситуацію у плані фізичної безпеки, однак іміджева безпека усе ще залишалась під питанням. Відсутність методології формування державної політики за цим напрямком позначилась і нині у суттєво тяжчій формі.

Зміщуючи кут зору у темпоральній перспективі на найближче майбутнє можемо зауважити, що загрози екосистемному відновленню туристично-рекреаційного потенціалу невпинно зростають.

Повномасштабна військова агресія росії несе за собою здебільшого повне знищення і, подекуди, часткове руйнування не лише людських життів, але й природно-рекреаційних ресурсів, туристичних об'єктів, а що найгірше – національної культурної спадщини. На сьогодні, Український інститут національної пам'яті ретельно документує воєнні злочини, вчинені агресором проти пам'яток культури, однак навіть одержання компенсацій не поверне втраченого культурно-історичного надбання, як і людських життів.

Хоча умови, у яких нині перебуває туристично-рекреаційна галузь є вкрай складними, воля народу до перемоги і відродження України проявляється у саморегуляції і синергійному ефекті діяльності органів державної влади і місцевого самоврядування, суб'єктів господарювання і інститутів громадянського суспільства.

Війна внесла суттєві зміни у порядок функціонування Українського культурного фонду. Його грантове фінансування у сумі понад 637 мільйонів гривень було перерозподілене на поточні потреби Збройних сил України. Згодом, утім, Фонд розпочав фандрейзингова кампанію для підтримки залучених у сферу культури працівників, які не покинули територію України, та культурно-мистецьких проєктів, спрямованих на розвиток і популяризацію української культури [11].

Відкритий військовий напад росії на Україну зумовив припинення діяльності значної частки суб'єктів туристично-рекреаційної галузі; окремі з них суттєво змінили напрямки діяльності надаючи місця розміщення для біженців, транспорт для організації евакуації і перевезення гуманітарної допомоги. Що стосується тилкових регіонів, то на їх території внутрішній туризм має тенденцію до відновлення, а саме фірми організують різні тури Львівською, Івано-Франківською, Закарпатською та Тернопільською областями. Але дані тури носять, в основному, короткотривалий характер та спрямовані на виїзні тури саме для внутрішньо переселених осіб. Окрім цього, спостерігалось порівняно швидке відновлення екскурсійних турів до музеїв та замків, які були зачинені через військовий стан.

Зрештою туристично-рекреаційний потенціал України на основі механізмів самоорганізації продемонстрував тенденцію до якісного розвитку у відповідності до ключових запитів суспільства. Суб'єкти індустрій цілеспрямовано трансформували свою діяльність у напрямку створення хабів для здійснення волонтерської діяльності, розміщення біженців, виконання ролі центрів гуманітарної допомоги та організація харчування для ТРО і ЗСУ.

Слід відзначити, утім, що на відміну від ситуації, що склалась після російської окупації Криму, реформа щодо виокремлення Державного агентства розвитку туризму

України була результативною і позначилась на запровадженні деяких компенсаційних механізмів щодо подолання іміджево-безпекових загроз туристично-рекреаційному потенціалу, про які мовилось вище. До прикладу, ДАРТ спільно з Асоціацією готелів та курортів України запровадила акцію під назвою «Visit Ukraine in Future» для підтримки української готельної спільноти, робота якої спрямована на забезпечення тилу в процесі військових дій та яка відчуває на собі, починаючи з перших бойових дій, суттєві фінансові втрати [12].

Не зважаючи на активні бойові дії, на початку літнього сезону на українському туристичному ринку відбулось відновлення внутрішнього попиту на туристично-рекреаційні послуги. Ключовими регіонами, які залишились привабливими для українських туристів були умовно-безпечні регіони – Львівщина, Івано-Франківщина, а також Закарпаття; значний попит спостерігався на відпочинок у Карпати. Враховуючи поступове звільнення територій, зростає зацікавленість з боку туристів до екскурсій Київщиною та Полтавщиною. Але в умовах воєнного стану внутрішній туризм набуває специфічних рис, пов'язаних з наявністю обмежень, які залишатимуться актуальними до перемоги України у відносно безпечних західних та центральних областях.

У зв'язку з наявністю системних загроз, відновлення туристично-рекреаційного потенціалу України у воєнний час має враховувати три ключові обмежуючі фактори (рис. 2).

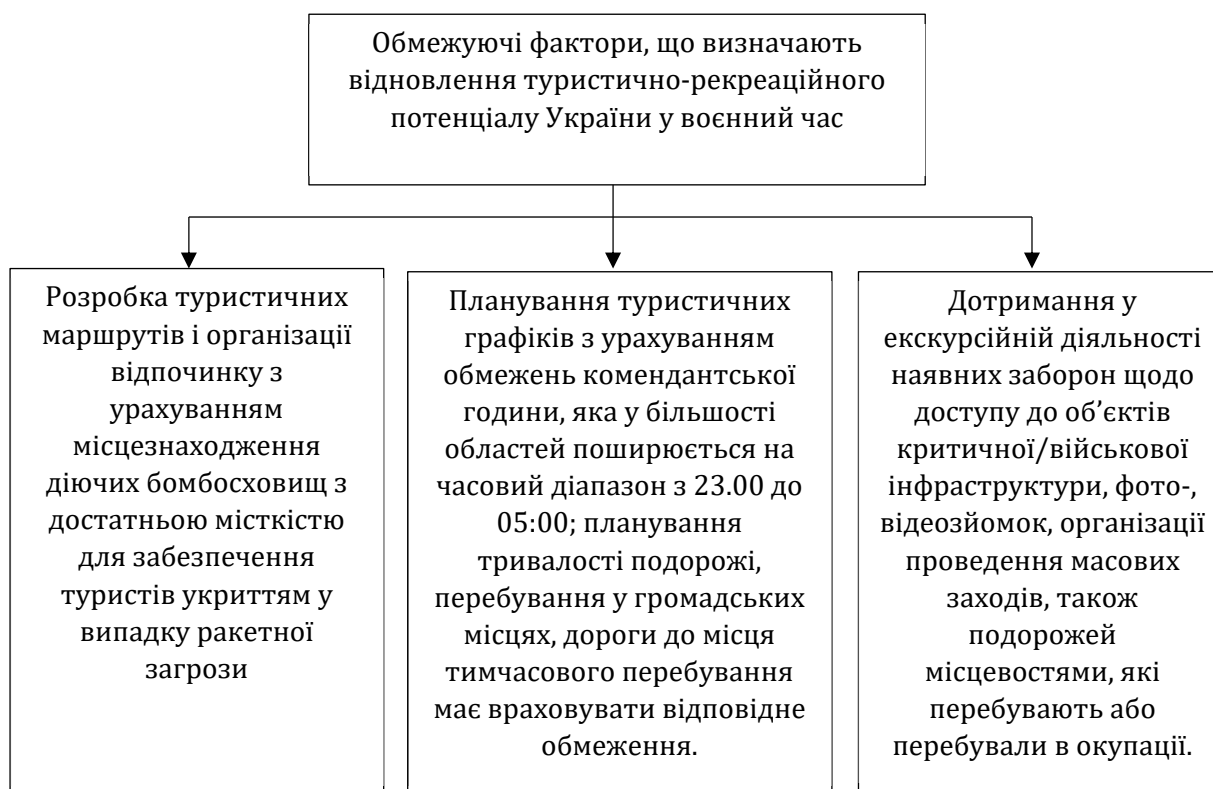

Рис. 2. Обмежуючі фактори відновлення туристично-рекреаційного потенціалу України у воєнний час

Джерело: сформовано авторами на основі [13].

Окрім вище перерахованих загальних обмежень, у кожній області є спеціальні обмеження у формі дозволів/заборон, встановлених місцевими військовими адміністраціями (рис. 3).

Особливості відпочинку за різними об'єктами у різних регіонах	Київ, Київська, Черкаська, Полтавська, Волинська області	Заборона відвідування зелених зон, а також лісів, місце розташування яких знаходиться поза межами житлових масивів. Дозвіл на відпочинок біля водойм, визначених військовою адміністрацією.
	Львівська область	Дозвіл на відвідування лісів, але є заборона пересуватися ними на транспорті. Виключення – наявність транзитного шляху або рух на велосипеді. Дозвіл на відпочинок біля водойм, визначених військовою адміністрацією.
	Закарпатська область	Дозвіл на відвідування лісів (крім частини Карпатського біосферного заповідника та Ужанського національного парку). Заборона польотів на одномоторних літаках.
	Івано-Франківська область	Дозвіл на відвідування лісів та гір, але заборона пересуватися ними на джипах, квадроциклах, баггі або ж мотоциклах. Заборона поширюється, зокрема, на курорт Буковель.
	Тернопільська область	Дозвіл на відвідування лісів; заборона на розпалювання багаття. Більшість туристичних об'єктів функціонують в звичному режимі.
	Вінницька область	Заборона на відвідування лісів. Дозвіл на туристичну діяльність біля водойм, за виключенням тих місць, які розташовані біля об'єктів критичної інфраструктури.
	Рівненська область	Дозвіл відвідування лісів, збір грибів та ягід, за виключенням територій, які розташовані в північній частині області.
	Житомирська область	Дозвіл на відвідування лісів, збір грибів та ягід, за виключенням територій, які знаходяться за 20 км від кордону з Білоруссю. Дозвіл на діяльність тих закладів культури, у яких є організовані укриття.
	Хмельницька область	Існує дозвіл відвідування лісів з низкою обмежень. Більшість туристичних об'єктів функціонують в звичному режимі.
	Чернівецька область	Існує дозвіл відвідування лісів. Більшість туристичних об'єктів функціонують в звичному режимі.
Миколаївська область	Існує дозвіл відвідування встановлених військовою адміністрацією лісів та урочищ з певними обмеженнями.	

Рис. 3. Спеціальні обмеження використання природно-рекреаційного потенціалу, встановлені місцевими військовими адміністраціями
Джерело: сформовано авторами на основі [14].

Висновки

Підсумовуючи проведене дослідження, можемо наголосити на трикомпонентній структурі протидії ідентифікованим загрозам екосистемному відновленню безпеки туристично-рекреаційного потенціалу України у воєнний час.

По-перше, екосистемне відновлення ґрунтується на цілях та цінностях, закладених у концепції сталого розвитку. Це означає пріоритет довгострокового планування і гнучкого реагування на кризові процеси та явища на основі скоординованої діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування і інститутів громадянського суспільства. Відтак, можливо рекомендувати прискорення процесів розробки гнучкої державної політики відновлення туристично-рекреаційного потенціалу, що орієнтуватиметься як на загрози воєнного часу, так і сприятиме створенню умов для прискореного розвитку потенціалу у повоєнний час з урахуванням пріоритету європейської інтеграції України.

По-друге, важливим чинником для екосистемного відновлення безпеки туристично-рекреаційного потенціалу є соціально-економічні чинники. З одного боку наявні обмеження покликані забезпечити безпеку подорожей, туристичних і культурних заходів; з іншого боку – будь яке обмеження з боку влади, щодо якого відсутня суспільна акцепція неминуче наражатимуться на спроби їх порушення. З огляду на це, однією з умов відновлення туристично-рекреаційного потенціалу вважаємо удосконалення комунікативної стратегії щодо налагодження взаємодії між усіма зацікавленими сторонами.

По-третє, важливою умовою безпеки туристично-рекреаційного потенціалу України з урахуванням ринкових умов є спроможність суб'єктів галузі до розвитку, конкуренції і залучення інвестицій. В умовах суттєвого зниження безпекового іміджу України унаслідок російської агресії невід'ємною складовою відновлення туристично-рекреаційного потенціалу має стати державна підтримка суб'єктів туристично-рекреаційної індустрії, що в умовах обмежених бюджетних ресурсів може бути зведена до спрощення і діджиталізації правил і процедур функціонування, сприяння залученню міжнародної технічної допомоги і посиленню міжнародного і внутрішнього безпекового іміджу.

Список використаних джерел

1. Брич В. Галиш Н. Сталий розвиток туристичної індустрії: екологічний та статистичний вимір. *Економічний аналіз*. 2020. Том 30. № 4. С. 23–30.
2. Жук П. В. Туристично-рекреаційна сфера регіону як об'єкт дослідження конкурентоспроможності. *Регіональна економіка*. 2022. № 2. С. 17 – 24.
3. Зарубіна А.В., Сіра Е.В., Демчук Л. І. Особливості туризму в умовах воєнного стану. *Економіка та суспільство*. 2022. Випуск 41. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1543>.
4. Носирев О., Деділова Т., Токар І. Розвиток туризму та індустрії гостинності в стратегії постконфліктного відновлення економіки України. Соціально-економічні проблеми і держава. 2022. Вип. 1 (26). С. 55-68. URL: <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2022/22nooveu.pdf>решенню.
5. Підвальна О. Г. Рекреаційно-туристичні комплекси в соціально-економічному розвитку країни та її регіонів. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Економіка і управління*. 2019. Том 30 (69). № 5. С. 150–154.
6. Радченко О. П., Горбаченко С. А. Стратегія розвитку туристичної галузі України в умовах невизначенності. *Економіка та суспільство*. 2021. Випуск 24 URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/204>
7. Романова А. А. Управління розвитком туристичної сфери в умовах збройних конфліктів. *Modern economics*. 2018. № 9. С. 93-104. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/modecon_2018_9_14.

8. Стойка В. С. Інвестиційні вкладення в розвиток туристично-рекреаційної сфери Закарпаття. *Економіка та суспільство*. 2022. Випуск 42
URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1602>
9. Тараненко Г. Г. Розвиток туризму в сучасних умовах: реалії та перспективи. *Ефективна економіка*. 2022. № 1.
URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=9902>.
10. Дерев'яно С. Внутрішньо переміщені особи : проблеми політичної соціалізації в Галичині. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2017. № 1 (87). С. 199-216.
11. Український культурний фонд розпочинає фандрейзингову кампанію для підтримки культури. <https://ucf.in.ua/news/donate>
12. ДАРТ та УНРА запускають акцію з благодійного бронювання номерів в українських готелях. <https://interfax.com.ua/news/general/810589.html>
13. Роїк О. Р., Недзвецька О. В. Шляхи розвитку туристичної сфери України у воєнний період. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки»*. 2022. № 46. С. 11–15.
14. Подорожі під час війни: яких правил безпеки варто дотримуватись. ДАРТ. <https://www.tourism.gov.ua/blog/podorozhi-pid-chas-viyni-yakih-pravil-bezpeki-varto-dotrimuvatis>